

ODRŽIVI GRADOVI U CRNOJ GORI

Miroslav Doderović
Zdravko Ivanović

The main directions of urban sustainability in Montenegro include the following: Effective use of resources, Rational and effective usage of soil, Reinstatement of natural resources, Less vehicles - better access, Better environment for living and housing, Sustainable economy, Participation and involvement of citizens in the community, Preservation of local culture and tradition.

Čovjek se uređenjem prostora počeo baviti od najstarijih vremena, ali prostorno planiranje kao naučna disciplina nastalo je i razvilo se tek u XX vijeku. Pod prostornim planiranjem podrazumijeva se sistem mjera i aktivnosti usmjerenih ka multidisciplinarnom istraživanju prirodnih i stvorenih resursa na određenoj teritoriji, ocjena njihove iskorišćenosti, identifikacija podsticajnih i ograničavajućih internih i eksternih faktora razvoja, mogućnosti razvoja, prioriteta u razvoju i obezbjeđenju plan-skih rješenja i mjere po kojima bi se prostor uređivao i racionalno koristio. Prostorno planiranje se bavi planiranjem razvoja prostora i njegovim uređenjem¹. Ono obuhvata i urbanističko

¹ Bakić Radovan, *Prostorno planiranje*, Unireks, Podgorica, 1995. str. 12.

planiranje, čiji je domen problematika prostornog razvoja i uređenja gradskih naselja i unošenja elemenata urbanog života u seoska naselja i seoski prostor uopšte. U Crnoj Gori urbanističkim planovima je obuhvaćena teritorija od 66,74 km².

Ideja o održivom razvoju u odnosu na prostor i naselja razrađena je i definisana na nekoliko svjetskih konferencija (1975. godine u Vankuveru, 1992. godine u Rio de Žaneiru utvrđena Agenda 21, a 1996. godine u Istambulu je utvrđena deklaracija Habitat II). Najčešće navođena definicija održivog razvoja nalazi se u izvještaju *Naša zajednička budućnost*, koji je, na poziv Ujedinjenih nacija sačinila Evropska komisija za životnu sredinu i razvoj 1987. godine. Definicija glasi: „Održivi razvoj jeste razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjice, a da ne dovede u pitanje sposobnost budućih generacija da zadovolje vlastite potrebe“. Osnovni princip održivog razvoja definisala je UN-ova komisija pod vodstvom GRO Harlem Brundtland. Ta definicija je i danas prihvaćena: „Odgovoriti na zahtjeve današnje generacije a da se pri tome ne unište mogućnosti da buduće generacije odgovore na svoje zahtjeve“.

Naselja u Crnoj Gori, površine izgrađenih struktura i planirane površine

Od ukupne teritorije Crne Gore (13.812 km²) aproksimativna struktura korišćenja je: poljoprivredno zemljište oko 5.145 km² ili 37% teritorije; šume oko 6.225 km² ili 45% teritorije, a naselja, putevi, vode, kamenjar i druge kategorije oko 2442 km² ili 18% teritorije².

U njenoj ukupnoj površini, sa nešto preko 90% učešća, dominira prostor iznad 200 metara nadmorske visine, u kojem, brdsko-planinski prostori od 200 – 1000 m.n.v. zahvataju oko 35%

² Kako nije uspostavljen katastar poljoprivrednog i šumskog zemljišta i kako nijesu usaglašeni standardi njihovog evidentiranja, jedan dio teritorije se vodi i kao šumsko (neobraslo šumsko) i kao poljoprivredno zemljište (livade).

teritorije, planinsko područje od 1000 – 1500 m. n. v. oko 45%, dok na najviše djelove planina, preko 1500 m. n. v. otpada oko 15% teritorije. Ispod 1000 m. n. v. je ukupno oko 45% teritorije, u čemu oko 15% čine prostori do 500 m. n. v. i 29% prostori od 500 – 1000 m. n. v. Teritorija iznad 1700 m. n. v. kao izrazito visokoplaninska, i time, sa aspekta razvoja ograničavajuća kategorija prostora, zahvata oko 8,5% površine Crne Gore.

Izraženi nagibi terena su veoma prisutni na najvećem dijelu teritorije što se veoma negativno odražava na uslove za poljoprivrednu proizvodnju i građenje, a posebno vođenje i izgradnju saobraćajnica. Padine od 10°, za koje se smatra da su približno gornja granica za intenzivnu poljoprivredu, zahvataju oko 18% ukupne površine države, odnosno sve ravničarske prostore i znatan dio površina krečnjačkih zaravni. S druge strane, padine s nagibom preko 30°, koje karakterišu izraženi procesi erozije, denudacije i kretanja masa, zahvataju oko 24% teritorije, odnosno najveći dio terena visokih planina, i strme kanjonske odsjeke dolina vodotoka.

U Crnoj Gori ima 21 opština sa 40 urbanih i 1216 seoskih naselja. Po popisu iz 1991, 15 sela je bilo bez stalnih stanovnika. Po popisu iz 2003, bez stalnih stanovnika je ostalo još 20 sela (u opštini Bar 4, Budva 5, Danilovgrad 1, Kotor 2, Nikšić 1, Pljevlja 3, Cetinje 4 sela), ali je 11 seoskih naselja, koja su 1991. god. bila ispražnjena u popisu od 2003, imalo stalno stanovništvo.

Gustina mreže naselja u tri regiona Crne Gore veoma je neujednačena (u zavisnosti od gustine naseljenosti i površine teritorije). Najgušća mreža naselja je u primorskom dijelu sa prosečno 15 naselja na 100 km², a naročito u Budvi (27 naselja na 100 km²) i Tivtu (26 naselja na 100 km²). Najrjeđa mreža je u severnom dijelu sa prosečno 7,8 naselja na 100 km², a naročito je rijetka u opštinama Mojkovac, Plav i Šavnik. Opštine središnjeg područja imaju gustinu mreže u proseku oko 8,8 naselja na 100 km², što je približno prosečnoj gustini mreže

naselja za nivo Crne Gore koja iznosi 8,98 naselja na 100 km². Jedna od važnih karakteristika mreže centara na teritoriji Crne Gore je to da Podgorica, kao državni, i Nikšić kao regionalni centar obuhvataju u okviru svojih urbanih zona 32% ukupnog broja stanovnika Crne Gore.

Najviši stepen urbanizacije ima opština Budva, preko 85% stanovništva, zatim slijedi Cetinje 83,07%, Podgorica 82,93%, Nikšić 77,32% a najniži Andrijevića 18,55% i Šavnik 19,34%. Za očekivati je da se te tendencije nastave. U nekim slučajevima je visok stepen urbanizacije rezultat velike depopulacije ruralnog područja (npr. Cetinje). Stepenn urbanizacije je dostigao 62,8% za čitavu Crnu Goru, sa znatnim regionalnim varijacijama.

Mreža naselja i prostorni procesi u Crnoj Gori

Od prve polovine devedesetih godina XX vijeka, ojačali su procesi koncentracije i centralizacije stanovništva i aktivnosti u pojedinim regionima Crne Gore i bržeg razvoja pojedinih opštinskih centara središta, uz istovremeni sporiji razvoj perifernih područja.

Pojedini gradovi: Podgorica, Nikšić, Herceg Novi, Budva i Bar, rastu usljed povećanja ukupnog broja stanovnika, mahom na račun pražnjenja okolnog prostora opštinskih središta. Kao posljedica jača trend suburbanizacije, u porastu je prostorna razduenost, čime se mijenjaju tipološke i ekološko-prostorne karakteristike većeg broja naselja. To se manifestuje kroz novi prostorni razmještaj stambenih zgrada i lokacija za proizvodnju i servise u predgrađima većih naselja i gradova. Suburbanizovana naselja formiraju se kao nove aglomeracije, uglavnom individualnih porodičnih kuća neagrarnog stanovništva u blizini gradskih središta, ili strukturno preobraženih nekadašnjih tradicionalnih sela, dok su na primorju to uglavnom razni oblici sekundarnih

stanova. Ta naselja su nezavisna od seoskog zaleđa i imaju uglavnom stambene funkcije, a djelimično i funkcije usluga i snabdijevanja. Pri tom, većina radnih mjesta ostaje u najbližem većem naselju. Za naselja ovog tipa karakteristična je monofunkcionalnost, prećerana potrošnja prostora, niska infrastrukturna opremljenost i znatni negativni uticaji na životnu sredinu.

U najvećem broju slučajeva, rast i razvoj gradskih i drugih naselja odvijali su se spontano, u čemu je veliko učešće bespravne izgradnje. To je velikim dijelom posljedica nedovoljne i neodgovarajuće planske dokumentacije, a jednim dijelom i posljedica niske planske discipline u ostvarivanju postojećih planova. Imajući u vidu vrijeme kada su usvojeni, većina prostornih planova opština i generalnih urbanističkih planova rađena je na osnovu razvojnih i društvenih pretpostavki koje se bitno razlikuju od današnjih. Stoga, takvi planovi nijesu mogli da spriječe negativne razvojne pojave u prostoru u proteklom periodu, a u novije doba su se uglavnom pokazali kao neodgovarajući, u izmijenjenim društvenim, socijalnim i privrednim uslovima.

Uz to, starija generacija planova ne sadrži sav implementacijski mehanizam koji je inače neophodan za dosljedno i efikasno ostvarivanje ključnih planskih odredbi, pa i to predstavlja važan razlog zbog kojeg je veliki broj planova manje upotrebljiv. Ukupno, kao posljedica radikalno promijenjenih pretpostavki i uslova, često i neadekvatnih planova i kašnjenja u donošenju planske dokumentacije, u Crnoj Gori dominira neracionalno korišćenje postojećih građevinskih i saobraćajnih površina. Naravno, to je nepovoljno što se veoma često gradi u prostoru koji po urbanističkim kriterijumima nije najprimjereniji za pojedine vrste djelatnosti, odnosno za koji ne postoje odgovarajući urbanistički dokumenti.

Ciljevi urbanog i ruralnog razvoja i uređenja predjela u Crnoj Gori

Ciljevi treba da budu usklađeni sa ostalim socijalnim, ekonomskim i ekološkim ciljevima održivog razvoja, upravo zbog njihove integralnosti i sveobuhvatnosti:

1. Podržati održivi razvoj urbanih centara na donjoj ljestvici mreže naselja, u rangju 1-5 i 5-10 hiljada stanovnika.

2. Procese urbanizacije ne treba dalje forsirati, kao recidiv ranijih politika deagrarizacije i industrijalizacije po svaku cijenu. To pogotovu ima važnosti u uslovima regionalnih disproporcija, odnosno u ujednačavanju procesa urbanizacije u regionalnom smislu;

3. Proces urbanizacije u populacionom smislu treba podržati porastom aktivnosti populacije koja podrazumijeva aktiviranje ševera, kao i depresivnih djelova centralnog regiona, obezbjeđenje radnih mjesta za široku skalu socijalnih karakteristika populacije jedini je realan momenat zaustavljanja migracija sa ševera na jug;

4. Podržati razvoj suburbanih, semiurbanih i ruralnih centara, jer upotpunjuju mrežu kontrolnih punktova u funkciji integralnog održivog razvoja, posebno sa aspekta ekološke zaštite.

5. Rehabilitovati sva manja naselja kao habitate i mjesta življenja i rada, da se obnove i započnu novi razvojni ciklus i to naselja koja imaju uslove za opstanak i razvoj u ekonomskom i socijalnom pogledu;

6. Modernizovati urbanističko planiranje (regulaciono, generalno i detaljno), s posebnim naglaskom na ekološke aspekte planiranja;

7. Razviti planiranje i projektovanje rekonstrukcije i revitalizacije starih gradova primorja i unutrašnjosti sa posebnim naglaskom na očuvanju kulturnih vrijednosti;

8. Obezbijediti da kroz planove i projekte naselja i djelova naselja bude obezbijeđen komfor života i zadovoljavanje ekonomskih i socijalnih potreba, jednako u gradskim i seoskim naseljima.

Gradovi i održivi razvoj

Održivi razvoj podrazumijeva korišćenje prostora tako da se sačuvaju resursi, vrijednosti i osobine i za buduće generacije, eksploatišući ga do mjere kojom se ne ugrožava njegova održivost. Područje gradova može težiti napredovanju ka većoj efikasnosti resursa i kvaliteta životne sredine, ka društvenoj pravičnosti i vitalnosti zajednice istovremeno smanjujući zavisnost od automobila, potrošnju resursa koji se ne mogu obnoviti, opasan otpad i socijalne nejednakosti. Neki autori stavili su naglasak na urbanističko projektovanje i prostorno planiranje. Drugi su se usmjerili na aspekt planiranja životne sredine koji se tiče kvaliteta vazduha, vode i prirodnih ekosistema.

Glavni pravci urbane održivosti podrazumijevaju sljedeće: 1. Efikasna upotreba resursa; 2. Racionalna, efikasna upotreba zemljišta; 3. Obnavljanje prirodnih resursa; 4. Manje automobila, bolji pristup; 5. Pogodna okolina za život i stanovanje; 6. Održiva ekonomija; 7. Učešće i uključivanje građana u zajednicu; 8. Očuvanje lokalne kulture i tradicije.

Napredak održivosti podrazumijeva veću pažnju posvećenu protoku energije i materije kroz ljudsko društvo te planiranje pametnije upotrebe prirodnih bogastava. Sveobuhvatni izazov može se sagledati kao pomak od otvorenog protoka resursa – ljudski sistemi jednokratno se iskorištavaju, zatim odbacuju prirodna bogatstva koja se ne mogu obnoviti (što tokom samog procesa najčešće dovodi do zagađenja i toksičnog otpada), ka zaokruženom protoku s ponovo upotrijebljenim i recikliranim resursima.

Relacija energija - grad predstavlja kompleksan problem koji uključuje brojna pitanja i podrazumijeva učešće raznih disciplina u razmatranju i rješavanju.

pozicija prostornih planera je posebno interesantna. Oni su u situaciji da za neke opcije energetskog razvoja nalaze najpovoljnija prostorna i fizička rješenja; ali isto tako da, znajući za vezu i efekte koje veza grad - energija može da ima, nude rješenja koja će podsticati određene pravce u strategiji energetskog razvoja. To se najbolje vidi u slučaju novih i obnovljivih izvora, kao i na planu podizanja efikasnosti korišćenja energije.

Razmatranje pitanja energije kao jednog od ključnih sila (determinanti) razvoja današnjice otvorilo je i pitanje modela stručnoga rada. Postavlja se pitanje: da li je moguća primjena nalaza u sadašnjem trenutku i da li je realno pretpostaviti približavanje energetski senzitivnom konceptu.

Za promjenu je neophodno ispunjenje dva bitna preduslova. Prvi, društvena verifikacija energije kao opredjeljenja (vrijednosti), i drugi, cjelovitija ispitanoost relacije energija - grad koja formira kritičan fond znanja kao osnov za novo i drugačije.

Čini se da u našim uslovima u ovom trenutku nijedan od preduslova nije u potpunosti ispunjen. I dok je u okviru drugog primjetan rast i konstantan priliv novih saznanja i iskustava, što nas polako približava stanju kada je moguće ponuditi alternativu, u slučaju prvog nema značajnijeg pomaka. Uočavanje jedne pojave, fenomena jeste važno, ali to ne donosi automatski i promjene.

Zemljište je vjerovatno naše najvažnije ograničeno prirodno bogatstvo, a današnji obrasci urbanog razvoja nesumnjivo troše zelene površine na neodrživ način.

U Crnoj Gori, kao posljedica širenja suburbanih područja i mogućeg povezivanja pojedinih funkcija i njihovog međusobnog povezivanja i prožimanja, u nekim područjima je već moguće formiranje pojedinih gradskih regiona. Iako još nema

jednoznačne evidencije o tome da se urbanizovana područja u Crnoj Gori spajaju, osim u pojedinim djelovima Primorskog regiona, već je moguće predvidjeti buduće formiranje i rast urbanih aglomeracija na pravcima Podgorica – Danilovgrad, Herceg Novi – Tivat, Budva – Petrovac i Sutomore – Bar – Ulcinj. Takođe je neophodno zaštititi prigradske djelove gradskih centara od dalje nekontrolisane suburbanizacije. Naznačene procese tzv. „urbane reciklaže“ treba ubrzati, a odredbe o tome što prije treba izraditi u odgovarajućim planovima i drugim lokalnim dokumentima.

Značajno mjesto zauzima opcija optimizacije energije, odnosno racionalizacija korišćenja energije. Pod ovim terminima se podrazumijeva smanjivanje specifične potrošnje i povećanje efikasnosti korišćenja u svim sektorima potrošnje. To znači, prilagođavanje postojećih ili stvaranje novih odgovarajućih uslova u svim relevantnim oblastima - tehnička i tehnološka rješenja, organizacija, sistematska rješenja, informisanje i dr. Naročito se skreće pažnja na usaglašavanje izvora energije i polja primjene, kao i promjenu standarda (npr. u starogradnji, saobraćaju i sl.). Ovaj koncept nailazi na sve veći broj pristalica i bio je tema brojnih dokumenata u Evropskoj uniji, Ujedinjenim nacijama, i drugim međunarodnim organizacijama. Evropska ekonomska komisija u svojim preporukama ostvarljivost optimizacije vidi kroz: (1) energetske odgovorno fizičko planiranje, (2) postupke proizvodnje i konverzije energije, (3) distribuciju, (4) ekonomičnije korišćenje, i (5) promjene u saobraćaju.

Energija sunčevog zračenja bi mogla da bude veoma značajan energetske izvor u Crnoj Gori. Područje Crne Gore je izloženo direktnom sunčevom zračenju oko 1.500 do 2.550 časova godišnje. To se naročito odnosi na obalni dio Crne Gore i područje oko Podgorice. U području Crne Gore prosečna godišnja suma globalnog zračenja kreće se između 3.500 i 4.450 Wh/m²

dnevno, dok mjerenja pokazuju da ona u ljetnjim mjesecima dostiže do 8 kWh/m² dnevno. Taj vid energije sve više se koristi za pripremu potrošnje tople vode, klimatizaciju i grijanje, ali bez većeg uticaja na energetske bilans.

Po popisu 2003. godine, Crna Gora je imala oko 180.000 domaćinstava i 240.000 stanova. Iz takvih podataka bi se moglo zaključiti da u Crnoj Gori nema stambenog deficita. Međutim, stanje je drugačije. Veliki broj stanova namijenjen je povremenoj upotrebi, dok je u demografski ugroženim i ekonomski perifernim područjima veliki broj stanova napušten. Velike su regionalne razlike u cijeni stanova, koje prate tražnju, pri čemu cijene stanova u Podgorici i na Primorju znatno premašuju cijene u drugim regionima. Održavanje stambenog fonda bilo je nedovoljno, što bi imalo i veoma nepovoljne posljedice u slučaju elementarnih katastrofa.

Najvažniji problemi karakteristični za oblast stanovanja sa kojima je danas suočena Crna Gora mogu se svesti na ovo:

- Oko 27.000 domaćinstava u Crnoj Gori nema riješeno stambeno pitanje na adekvatan način, što znači da su prinuđeni da u postojećim uslovima plaćaju izuzetno visoku zakupninu za stan u odnosu na ostvarena mjesečna primanja;

- Vlasničkom transformacijom stambenog fonda iz dominantno društvenog u dominantno privatni nije formiran stambeni fond koji bi omogućio aktivnosti države u toj oblasti;

- Neadekvatno održavanje i ubrzano propadanje postojećeg stambenog fonda;

- Osnovna polazišta za dalje rješavanje stambene problematike su:

- Stambena tražnja znatno nadmašuje ponudu, naročito u najvećim gradovima i turističkim primorskim središtima;

- Primjetan je nedostatak socijalnih stanova u vlasništvu i upravljanju opštinskih fondova;

- U mnogim područjima zahtjevi i pritisci za individualnu izgradnju nadmašuju prostorne mogućnosti.

U predhodnom periodu u Crnoj Gori izrađeno je i rekonstruisano nekoliko objekata kulture, a najviše u opštini Podgorica, Crnogorsko narodno pozorište (5300 m²), Dom kulture u Tuzima (1700 m²) i Dom kulture u Sukuruću (940 m²). U toku je izgradnja Dječjeg pozorišta, tj. adaptacija ranijeg objekta i promjena njegove namjene. U drugim opštinama, odnosno mjestima, izgrađeni su: Dom kulture u Ulcinju (3600 m²); Dom kulture u Gusinju (1040 m²) i Dom kulture u Petnjici (850 m²), u opštini Berane. Objekat doma kulture u Andrijevici, površine od 1900 m².

Razvoj fizičke kulture komplementaran je razvoju nekih drugih društvenih djelatnosti, naročito obrazovanja i zdravstva, a te aktivnosti ostvaruju se na raznim nivoima (u školama, preduzećima, opštinama itd.). Ipak, još je relativno skroman broj stanovnika koji kroz taj vid opšte kulture zadovoljava potrebe na adekvatan način, a nedovoljno bavljenje sportom i rekreacijom negativno se odražava na zdravlje ljudi, naročito dece i omladine. Prostorni raspored aktivnosti fizičke kulture je neravnomjeran, naročito na opštinskom nivou. Te aktivnosti najviše su razvijene u većim gradovima (u Podgorici, Nikšiću, Bijelom Polju, Pljevljima i Baru), đe je najviše stručnog kadra i zatvorenih i otvorenih sportskih objekata. U periodu 1993-2005. godine, u oblasti fizičke kulture ostvareno je sljedeće:

- Izgrađene su sportske dvorane u Budvi (površine 4700 m²), Nikšiću (4900 m²), Bijelom Polju (4500 m²), Kolašinu (4200 m²) i Pljevljima (4500 m²);

- Još su u izgradnji sportski bazen u Budvi (4200 m²), sportski centar u Herceg Novom (4200 m²) i sportske dvorane u Baru (5000 m²) i Rožajama (4000 m²); adaptiran sportski centar na Cetinju (sportske površine od 4500 m²) i sportski centar u Podgorici.

Jedan od najvećih izazova održivosti predstavlja razvijanje ekonomije koja uvažava dugoročno zdravlje ljudskih i prirodnih

sistema. Održiva regionalna ekonomija po svojoj prilici će biti organizovana oko tri principa. Prvo, to će najvjerojatnije biti ekonomija koja nastoji da se nadoknadi šteta koja je u prošlosti nanijeta životnoj sredini i društvu i sprečava nastanak novih problema. Drugo, to bi mogla biti „ekonomija usmjerena na ljude“, koja zadovoljava stvarne ljudske potrebe i obezbjeđuje pristojno plaćene poslove. Treće, to će vjerovatno biti lokalno orijentisana ekonomija koja naglasak stavlja na lokalno vlasništvo, lokalnu upravu, lokalne investicije, lokalne resurse, proizvodnju za lokalno tržište.

Koncentracija i disperzija manifestuju se i preko razmještaja djelatnosti po naseljima u Crnoj Gori. U urbanim i pretežno urbanim naseljima, registrovana je većina svih djelatnosti. U pogledu vrste djelatnosti, u urbanim naseljima su to uglavnom tercijarne i kvartarne djelatnosti (trgovina, ugostiteljstvo, turizam, finansijske usluge, školstvo, zdravstvo, socijalne ustanove, državna uprava i organi lokalne vlasti i samouprave, kultura i sport). U pojedinim gradovima još su značajne industrijske i druge prerađivačke djelatnosti, iako se njihovo učešće u BDP-u smanjuje, nakon višegodišnje stagnacije ili restrukturiranja, a tako i učešće saobraćaja i pratećih usluga. U vezi sa tim, u posljednjih desetak godina mala dostupnost pojedinih perifernih područja, odnosno centara, predstavljala je znatan ograničavajući faktor za prestrukturiranje privrede, ili za uvođenje novih privrednih programa, što je izazvalo porast dnevnih radnih migracija, a često i dodatno iseljavanje sa tih područja. Niska dostupnost za usluge višeg ranga (obrazovanje, zdravstvena zaštita i dr.) naročito je karakteristična za planinska i/ili prigranična područja.

Razmještaj, veličina i današnje stanje većih (centralnih) naselja u strukturi urbane mreže u Crnoj Gori ne omogućavaju optimalan privredni razvoj i veću gustinu javne infrastrukture. Mnogi gradovi imaju jednostranu funkcionalnu strukturu, sa dodatnim ograničenjima koja su nastala kao posljedica ekonomske,

socijalne i druge krize i nedovoljnog privrednog rasta u periodu od početka devedesetih godina, odnosno sa umanjenim kapacitetima u privredi. Ti problemi su dodatno usloženi zbog migracionih procesa, koji su doveli do toga da je demografski pritisak najveći upravo na gradove, odnosno najveća urbana naselja.

Smjernice ekonomskog razvoja održivih gradova ne treba da zanemare izvozno orijentisane industrijske grane, već da podstaknu, koliko god je moguće, ekonomsku aktivnost konkretnih zajednica i regiona. Poslovi poput čišćenja životne sredine, recikliranja, javnog saobraćaja, jeftinog stambenog prostora, proizvodnje zdrave hrane i tome slično, nasuprot tome, doprinose održivosti budući da unapređuju stanje društva i životne sredine u regionu. Neke će industrijske grane u održivoj ekonomiji iščeznuti, a druge se razviti, ali mnoge će naprosto pronaći način da unaprijede proizvodnju što može koristiti i poslovnim djelatnostima i životnoj sredini.

Shvatanje da je plan grada „kvadratić u katastarskim planovima“ se mora hitno preoblikovati u saznanje da suštinu grada ne čini fizičko okruženje, nego skup događaja uslovljenih društveno-ekonomskim sadržajima, odnosima i načinom ponašanja u izgrađenom prostoru...

Ako se grad posmatra kao oličenje ili pak centralno mjesto koncentracije populacije s jedne, i kulturnih i tehničko-tehnoloških dostignuća čovječanstva s druge strane, tada se on može videti i kao mjesto u kome se začinju mnogi procesi narušavanja „pretkriznih“ duhovnih i materijalnih vrijednosti i odnosa.

S obzirom na značaj koji dobra kulturnog nasljeđa imaju, upravljanje njima je zakonski uređeno i ono podrazumijeva i zaštitu ovih dobara. Pojam zaštite kulturnog nasljeđa veoma je obuhvatan. On podrazumijeva ne samo zaustavljanje propadanja kulturnog dobra tj. konzervaciju, nego i one aktivnosti koje su usmjerene na obnovu – restauraciju, potpuno obnavljanje –

rekonstrukciju i oživljavanje – revitalizaciju. Uz te aktivnosti zaštite kulturnog dobra idu i mnoge proratne aktivnosti kao što su izložbe i predstave u okolini dobara kao i njihovo izmještanje ako je to potrebno. U procesu upravljanja kulturnim dobrima nezaobilazna je i uloga lokalne zajednice. Upravljanje dobrima kulturnog nasljeđa treba da bude vođeno i uz uvažavanje moguće koristi za lokalnu zajednicu, uz smanjenje mogućeg negativnog uticaja koji veći broj turista može imati na način života lokalne zajednice.

Na Crnogorskom primorju se najčešće susriječemo sa mediteranskim tipom gradova i gradića koji se odlikuju kamenim građevinama, uskim ulicama, često stepeničastog tipa, gradskim trgovima i hramovima u centru grada. U Baru se taj tip izmiješao sa orijentalnim tipom koji se odlikuje uskim i krivudavim kaldrimisanim ulicama, većim brojem javnih česama i podjelom naselja na mahale. Stari grad Bar je smješten u podnožju planine Rumije na strmom grebenu nepristupačnom sa tri strane. Čini se da su nepristupačnost i izvor pitke vode razlozi zbog kojih je Stari Bar, za razliku od drugih primorskih gradova, izgrađen na 5 km udaljenosti od morske obale. Taj grad, čiji su stanovnici živjeli od zanata, trgovine i maslinarstva uspješno se izgrađivao kroz vijekove. Najstariji, srednjovjekovni djelovi grada su na isturenom grebenu, đe je i gradska kapija iz X-XI vijeka sa fasadama iz XIV v. građenim u vrijeme vizantijske vlasti. Objekti unutar zidina su građeni od tesanog kamena. Od javnih građevina postojale su: palate, opštinski domovi, crkve, džamije, javna kupatila, barutane i sat-kule. Ispod zidina starog grada nalazi se starobarska čaršija izgrađena u orijentalnom stilu. Nekada je ova čaršija bila izuzetno atraktivna i živa, sa brojnim ugostiteljskim objektima i zanatskim i trgovačkim radnjama. Danas je ona u fazi obnove.

Naselje Perast se nalazi 12 km zapadno od Kotora i predstavlja najbolje sačuvanu baroknu cjelinu Jadrana. Grad uspon doživljava u XVII i XVIII vijeku uporedo sa jačanjem svoje mornarice. U

to vrijeme nastale su i najljepše građevine u ovom utvrđenom gradu. Kultura i globalizacija, kulturni identitet i kulturna sigurnost nijesu dobili adekvatno mjesto. Stranci zaposijedaju najatraktivnije lokacije u starim gradovima. Među njima Perast je osobito na meti zbog starih kamenih, dobro očuvanih palata. Palate čuvenih pomorskih kapetana iz ovog kraja pripadaju baroknom stilu i nastale su u vrijeme cvjetanja pomorstva. Među njima se ističu palata Bujovića iz 1693. godine, Zmajevića, Badovića i Smekja.

U Kotoru, na primjer, već su zabilježeni pokušaji gradnje kuća po stilovima potpuno stranim ovdašnjem, mediteranskom, podneblju. Rusi svoje „drevnije“ prave veoma raskošno, čak i kičasto. Da li će Crna Gora, gradnjom po ukusu stranaca, izgubiti epitet „divlje ljepote“, što je sada njen osnovni promotivni slogan na međunarodnim turističkim berzama? Uz svo uvažavanje potreba za otvorenošću, što je preduslov i cilj učlanjenja Crne Gore u Evropsku uniju, sva ta pitanja se realno postavljaju. I na njih na vrijeme treba tražiti odgovore. Ne da bi se živjelo u izolaciji, nego u svijetu, i sa svijetom, ali sa očuvanim sopstvenim identitetom.

Snaga svake urbane regije pretežno počiva na njenoj kulturnoj tradiciji i jedinstvenom odnosu koji njeni stanovnici razvijaju međusobno i prema zemlji.

Po tradiciji, maslina se ne sadi za sebe već za potomstvo, unuke i praunuke. Jer na prvi rod maslina se čeka desetak i više godina. Mnoge stare masline nose i danas imena ljudi koji su ih sadili i onih koji su ih obrađivali, pa tako postoje Radunova, Đurova, Todorova, Ristova. Dugovjeke masline koje najbolji rod daju u stotoj godini i danas čuvaju imena svojih vlasnika. Na Crnogorskom primorju raste više od pola miliona maslina, a najgušće su zasađene na barskom području. Turistički značaj ima godišnja fešta maslinara u Baru.

Današnje Plužine nalaze se 2 km južnije od topografske pozicije ranijih Plužina. Na tom odstojanju nalazi se i saobraćajnica koja otvara ovo naselje prema širem dijelu države, i ne samo

državne teritorije. Današnje Plužine su svojevrsan izložbeni prostor dostignuća i mogućnosti onovremene jugoslovenske arhitekture. One su u urbanističkom smislu pokušaj ukrštanja, mirenja, nalaženja mjere, ravnoteže prirodnih i urbanih elementa. Stambene jedinice konstruisane su u obliku gradskog bloka, a ulice i trg čine osnovnu supstancu grada i onaj fini urbani fon, ambijent i osnovnu atmosferu grada. Kuće slijede morfološke oblike tla, nadgrađuju izohipse ustalasanog reljefa uvažavajući insolaciju i pogled u funkciji stvaranja jednog umjerenog urbanog ambijenta ulica i lika samosvojnog gradića na brdu. Odabirom urbanih formi, prije svega projektovanjem visokih krovova, očuvani su elementi lokalne arhitekture. Navedena arhitektonska svojstva dala su Plužinama konture modernog planinskoga naselja. Današnje Plužine imaju malo kompleksnih urbanističkih problema koji su opšta karakteristika i zajednički imenitelj svim crnogorskim gradovima. Međutim postoje problemi koji su posljedica specifičnog i jedinstvenog urbanog razvoja. Naselje Plužine građeno je po zakonima savremenih, mada nedosljedno sprovedenih urbanističkih koncepcija sa višespratnim i impozantnim zgradama sazidanim od betona i cigle, koje se po pravilu nalaze na malim rastojanjima i unose više neugodan nesklad nego osvježavajuću harmoniju u fizionomiju ovoga naselja. Homogenost i ravnomjernost urbanističke slike kao posljedica planiranja u dosadašnjoj izgradnji dolazi do izražaja u centru grada mada su i središnje ulice istovremeno djelovi regionalnih saobraćajnica. I ovđe, kao i drugđe, u sličnim prilikama nastao je manji broj kuća, svaka na svojoj parceli, ne vodeći računa o ukupnoj slici, pa ni o mogućnosti izvođenja komunalnih uređaja.

Danas nauka o očuvanju kulturnog nasljeđa i identiteta preporučuje očuvanje ne samo pojedinih spomenika, već čitavih kompleksa, pojedinačnih spomenika i čitavih naselja kao i njihove prirodne sredine. To su kulturno istorijske i nacionalne vrijednosti i kvalitativna polazišta za oblikovanje boljeg, plemeni-

tijeg i humanijeg okruženja. Razmišljanja o tim problemima polako prelaze iz uskog kruga naučnika i stručnjaka u svijest javnosti, koja sve više cijeni svoje tradicionalno-nacionalne kulturne vrijednosti. Današnja iskustva i saznanja upućuju na mogućnost uključivanja kulturnog nasljeđa u prostornu cjelinu. Po tome se prepoznaju i na taj način doprinose očuvanju identiteta i kontinuiteta a sa druge strane dosta su zanimljivi za istančane turističke ukuse. Mi smo se, na žalost, prilično olako odricali i još uvijek se olako odričemo svojih kulturnih dobara iz oblasti graditeljstva po kojima bismo mogli biti prepoznatljivi, jer su oni značajan dio našeg višeslojnog, istorijskim uslovima izgrađenog kulturnog identiteta.

S obzirom na zabrinjavajuće stanje u kojem se nalazi kulturna baština, kao i konstataciju da je njeno očuvanje dovedeno u pitanje najčešće neodgovornim odnosom različitih subjekata, potrebno je preduzeti odgovarajuće mjere za formiranje kvalitetne i na savremenim osnovama zasnovane dokumentacije o kulturnoj baštini. Nakon obnove državnosti, nameće se kao izuzetno važno pitanje kulture jer se identitet svakog naroda i države najviše temelji na kulturi. Izostanak globalne kulturne koncepcije doprinio je viševjekovnom opstanku „samoposluge“ – riznice u Crnoj Gori za čiji sadržaj postoji veliko interesovanje sušednih kultura i naroda što iz nje katkad iznose i prisvajaju određene dragocjenosti.

Samosvojnost regije daje joj vitalnost, omogućavaju joj da iskoristi prednosti lokalnog konteksta i čini je mjestom zanimljivim za život. Lokalna kultura, istorija i tradicija mogu doprinijeti održivosti i zato treba očuvati ono što je u njima najbolje. Države stoga nastoje da podstaknu tradicionalne zanate, jezike, rituale, kulturne prakse i tehnike gradnje, da zaštite važne lokalne proizvode od uvozne robe masovne proizvodnje, okolna imanja i zalihe resursa, da tipičnu arhitekturu i materijale integrišu u lokalni razvoj.

Literatura:

- 1) Bakić Radovan: *Prostorno planiranje*, Unireks, Podgorica, 1995. god.
- 2) Burić Mihailo: *Geografsko-istorijski atlas Crne Gore*, Podgorica 2003. god.
- 3) Radoičić Branko: *Geografija Crne Gore-prirodna osnova*, Nikšić 1996. god.
- 4) Lješević A. Milutin: *Urbana ekologija*, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2002.
- 5) Branislav Piha: *Osnove prostornog planiranja*, PFV, Beograd, 1979.
- 6) Dimitrije Perišić: *O prostornom planiranju*, IAUS, Beograd, 1985.
- 7) Milan Vresk: *Grad u regionalnom i urbanom planiranju*, Školska knjiga, Zagreb 1990. god.
- 8) Ante Marinović-Uzelac: *Prostorno planiranje*, Dom i svijet, Zagreb 2001. god.
- 9) Kićović D., Vujanović D., Jakšić P., : *Osnove zaštite i unapređenja životne sredine*, (Univerzitet u Prištini, Kosovska Mitrovica, i Visoka turistička škola, Beograd, 2008. god.)

Izvori:

- 10) Izvještaj radne grupe 1, IPCC: *Klimatske promjene 2007: Fizičko nučne osnove /IPCC FOURTH ASSESSMENT REPORT (AR4) Working Group I Contribution to the IPCC Fourth Assessment Report: Climate Change 2007: The Physical Science;*
- 11) *Mišljenja, ocjene i stavovi o nastavnim planovima i programima*, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica, 2002.
- 12) *Knjiga promjena obrazovnog sistema republike Crne Gore*, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica, 2001.
- 13) *Katalog znanja – geografija kao opšte obrazovni predmet*, Centar za stručno obrazovanje, Podgorica, 2001.
- 14) Izvještaj radne grupe 2, IPCC: *Klimatske promjene 2007: Uticaj klimatskih promjena, adaptacija i ranjivost/IPCC FOURTH ASSESSMENT REPORT (AR4) Working Group II Contribution to the IPCC Fourth Assessment Report: Climate Change 2007: Climate Change Impacts, Adaptation and Vulnerability.*